כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות

בסודשיח

בס"ד ■ יום רביעי ■ פרשת יתרו ■ י"ז שבט ה'תשפ"ב ■ 19.01.2022 ■ גליון מס' 667

מאלו נסים התפעל יתרו?

/ הרב דוד ברוורמן שליט"א, ערכים

יתרו חותן משה היה כהן לעבודה זרה, בעקבות ניסי מצרים התגייר. מאלו ניסים הוא כה התפעל? מהי הנהגת הטבע ומהי ההנהגה שמעל הטבע?

ר' מנחם מ. הינו פרופסור לפיזיקה אטומית. הוא רואה את מלאכתו ארעי ותורתו קבע, ונוהג להשתתף באופן קבוע בשיעור ה"דף היומי". כשהגיע מוסר השיעור לדברי הגמרא בברכות דף (ס' ע"ב) העוסק בנוסח ברכת "אשר יצר". ביקש מ. לספר מעשה שהיה במקום עבודתו, ר' מנחם הוא היהודי החרדי היחידי המשמש בתפקיד באותו מכון. ומקפיד לברך את ברכת "אשר יצר" בקול, מתוך תקווה שאולי אחד מהנוכחים יענה אמן... אך סביבו יושבים פרופסורים ואנשי מחקר הרחוקים מכול זיק יהודי, הם התעלמו לחלוטין מברכתו. כולם, מלבד ארז, שהגיב בלעג תמידי לברכותיו. ר' מנחם ניסה להסביר לו בשפה מדעית עד כמה לא מובן מאליו שמערכות הפנימיות של האדם מתפקדות היטב. ועד כמה יש לו לאדם להודות ע"כ לבוראו. אך ארז באדישותו טוען ביבושת שאלו הם דברי הבל, וכי האדם הוא בס"ה 'מכונה אורגנית' הפועלת לפי חוקי טבע. ואם האדם ישמור על 'המכונה' אזי אין שום סיבה לתקלה.

יום בהיר אחד כשר' מנחם מברך כדרכו ברכת אשר יצר, מחכה לו הפתעה: ארז מזדרז להוציא כיפה מכיסו, הוא מקשיב היטב לברכה, ובסיומה עונה בקול א- מ-ן! לנוכח הפלא הגדול הוא מספר: 'חייתי את חיי מתוך אמונה שאם אשמור על בריאותי לא יקרה לי מאומה. בוקר אחד התעוררתי מכאבי בטן עזים. אושפזתי בבית החולים. ושם אובחן כי לקיתי בחסימת מעיים ברמה חמורה. סבלתי סבל רב, עברתי טיפולים קשים. ועדיין לא נושעתי. על מיטת חוליי היה לי זמן להרהר על 'מכונה' אורגנית זו... אני, שכה שמרתי על בריאותי, מדוע זה קרה ליז! פתאום נזכרתי בוויכוחים שהיו בינינו בעניין זה, הבנתי היטב עד כמה צדקת בדבריך. בקשתי מיוצר המכונה המופלאה הזו לשוב לבריאותי, וקבלתי על עצמי שאם אחזור לעבודה בריא. בכול פעם שתברך, אחבוש כיפה ואענה אמן. הבטחתי ונושעתי.....'

פרשתנו פותחת בהתפעלות יתרו מעוצמת הנסים שהתרחשו עִם עַם ישראל: "וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלוקים למשה ולישראל עמו כי הוציא ד' את ישראל ממצרים" (שמות י"ח-א) מבאר רש"י - מה שמועה שמע ובא? "קריעת ים סוף ומלחמת עמלק". ידועה שאלת המפרשים מדוע דווקא מניסים אלו התפעל יתרו ולא משאר ניסי מצרים המופלאים? בנוסף, יש להתבונן בנוסח הפסוק, מדוע פתח הכתוב בשם: "אלוקים" ששמע יתרו: "את כל אשר עשה אלוקים", וסיים בשם: "הוי"ה": "כי הוציא ד' את ישראל ממצרים"? כדי ליישב זאת יש להתבונן ב"מלחמת עמלק" המתוארת בסוף פרשת 'בשלח': "ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הילחם בעמלק, מחר אנכי נִצב על ראש הגבעה ומטה האלוקים בידי". (שם י"ז-ח)

שואלים מפרשי התורה מה ראה משה רבינו לומר ליהושע לבחור אנשים כדי להילחם בעמלק 'בדרך הטבע', ואילו בנס של "קריעת ים סוף" כשרדפו פרעה והמצרים אחרי ישראל, אמר לישראל שלא לעשות שום פעולה בדרך הטבע, כפי הנאמר: "ויאמר משה אל העם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה', אשר יעשה לכם היום... ה' ילחם לכם ואתם תחרישון".(שם יד-יג)

מיישב זאת מרן הנצי"ב מוולוז'ין זי"ע על פי מה שלמדונו חז"ל שהסיבה הרוחנית למלחמת עמלק נעוצה בדברי הכתוב: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ד' לאמר היש ד' בקרבנו אם אין. ויבוא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים".(שם י"ז-ז): מבאר רש"י: "ויבוא עמלק, סמך פרשה זו למקרא זה לומר, תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים היש ד' בקרבנו אם אין?! חייכם שהכלב בא ונושך אתכם! ואתם צועקים לי ותדעו היכן אני!".

תפוצה לכל קהילות ישראל

עוד בעיתון

ניתן לעבור לכתבה הרצויה ע"י לחיצה על שמה.

שו"ת חורף
האם מותר לבצע בדיקת אנטיגן בשבת קודש למי שמרגיש לא טוב ויש חשש שנדבק בנגיף הקורונה...
המשך בעמ' 3

היה חכם, לא רק צודק
שבע שמות היו לו ליתרו ואחד משמותיו היה "יתר", לפי רש"י סיבת השם "יתר - על שם שיתר פרשה...
המשך בעמ' 5

קול שופר
כחלק מהכנת עם ישראל לקבלת התורה במעמד הר סיני, שמעו עם ישראל קולות וברקים, ויחד עמם...
המשך בעמ' 5

סיפור לשבת
הגאון רבי יעקב יהושע פולק זי"ע / בעל "פני יהושע"
רבנו הגה"ק יעקב יהושע פלק נולד בשנת אמ"ת בקראקא לאביו הנגיד רבי צבי הירש. נקרא על שם זקינו...
המשך בעמ' 6

שביבים
- *תשובת המשקל*
- *"אני הוא הפרי של טו בשבט"*
- *תפילת ערבית בשבת חובה*
- *הרשב"ם מול המדען*
- *כשעושים טובה ליהודי...*

המשך בעמ' 7

עבודת ה' מתוך אהבה וירא
"כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל": שואל רבינו אור החיים הקדוש, מהו כפילות הל' תאמר...
המשך בעמ' 9

קהילות אלג'ידיה
במאה ה-20, התגוררו מרבית יהודי אלג'יריה בשלושה מרכזים עירוניים בצפון המדינה בקרבת חופי הים...
המשך בעמ' 10

שואל ע"כ הנצי"ב, הלא מדובר כאן ב"דור דעה"- דור המדבר, שיצאו ממצרים וראו בעיניהם ניסים ונפלאות שלא כדרך הטבע, וכי יעלה על הדעת שכל זה נשכח כאילו לא היה, עד שיעזו לשאול: "היש ה' בקרבנו אם אין"?

מיישב הנצי"ב וז"ל: "שידעו היטב שכעת השי"ת הולך עמם ועושה ניסים, אבל כל זה אינו אלא בעוד משה חי וקים, והקב"ה מוליך לימין משה זרוע תפארתו, אבל לא לעולם חוסן- משה קיים בישראל, ואנו מחויבים להאמין שגם בלי נסים נגלים הקב"ה והשגחתו שורה בקרבנו, ועל דבר זה הסתפקו "היש ד' בקרבנו", בלי כוח משה, ומשגיח עלינו בהליכות הטבע, ובשביל חסרון אמונה זו בא מלחמת עמלק ביחוד". כלומר, עם ישראל וודאי לא התכחשו לניסים המופלאים שראו עיניהם, אלא שהן חשבו שהנהגה זו של "מעל הטבע" היא זמנית, וזאת בזכותו של משה רבינו, אך אחרי פטירתו תחזור הנהגת הטבע למקומה, ועל הנהגה זו של "הטבע" נפלו ברשת המינות לחקור: "היש ד' בקרבנו" דווקא, בלי משה, האם הקב"ה מנהיג בעצמו את הנהגת הטבע, או שמשאיר את ההנהגה לכוכבים ולמזלות ואינו מתערב בנעשה בטבע. כדי לפשט להם ספקות אלו, היה עליהם להתמודד במלחמת עמלק (עמלק בגימטרייה- ספק) ועל כן ציווה משה רבינו ליהושע לנהל את המלחמה בדרך הנראית כטבעית וז"ל: "ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הילחם בעמלק - רצה משה רבינו להראות לישראל, כח השגחת ד' עליהם גם בלי נס נגלה, על כן סידר מלחמה זו בדרך הטבע, ובאשר לא נוצר משה רבינו לכך (בהנהגת הטבע), על כן צווה את יהושע, בחר לנו אנשים - גיבורים, כדרך מלחמה בדרך הטבע, ובתרגום יונתן איתא, אלו בעלי פקודיא, היינו גיבורים במלחמתה של תורה, שהמה מסוגלים ביחוד למלחמה טבעית". רבי שלמה קלוגר זצוק"ל ב"חכמת התורה" שואל על דברי הפסוק: "מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלוקים בידי", מדוע כינה משה כאן את המטה בתואר: "מטה האלוקים"? וביאר על פי מה שכתבו הקדמונים והובא ב"פרדס רימונים" לרבינו הרמ"ק זי"ע (שער י"ז פרק ד),כי הנהגת הנס למעלה מדרך הטבע שורשה מן השם "הוי"ה" המהווה כל הוויות, ואילו הנהגת הטבע שורשה מהשם- אלוקים (בכתיבה עם האות- ה') שהוא בגימטרייה -'הטבע'. ומאחר שמשה בחר לנהל את המלחמה כנגד עמלק בדרך הטבע, שהרי מטעם זה אמר אל יהושע: "בחר לנו אנשים וצא הילחם בעמלק", בדרך הטבע, לכן הבטיח משה לסייע לו, "מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלוקים בידי", אני אשתמש עם המטה כדי לעורר את הנס הטמון בתוך הטבע שהוא בגימטרייה "אלוקים". לאור דברי הנצי"ב מבאר מו"ר הגר"פ פרידמן שליט"א את דברי חז"ל על המשנה בראש השנה (כ"ט) על הנאמר במלחמת עמלק (שם י"ז-יא): "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל", שואלת המשנה: "וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה"?! אלא לומר לך בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו נוצחות ואם לאו היו נופלות".

במבט ראשוני לא מובנת שאלת המשנה: "וכי ידיו של משה עושות מלחמה", הרי ראינו בפרשות הקודמות את הכוח הגדול שהיה למשה רבינו לקרוע את הים לישראל בידו, כפי הנאמר: (שם יד-כ"א): "ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה", ואחר כך החזיר בידו את הים על המצרים (שם כ"ז) : "ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בוקר לאיתנו", מה א"כ הפלא הגדול שניהל משה רבינו בידיו הקדושות את מלחמת עמלק?!

אך לאור דברי הנצי"ב שהמלחמה עם עמלק הייתה צריכה להתנהל במישור הטבעי, כדי לבטל את הספק שנכנס בליבם של ישראל: "היש ה' בקרבנו" - בתוך הנהגת הטבע, מובנת הפליאה של המשנה: "וכי ידיו של משה עושות מלחמה". כי הן אמת שהיה בכוחו לנהל בידיו את המלחמה כנגד עמלק, אולם הלא מלחמת עמלק הייתה בדרך הטבע, כי מטעם זה ציוה משה ליהושע לבחור לו אנשים גיבורים, אם כן איך ניהל משה את המלחמה עם הרמת ידיו שזה הלא למעלה מהטבע?!

על כך מבאר התנא: "אלא לומר לך בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו נוצחות, ואם לאו היו נופלות". כלומר, מה שהרים משה את ידיו יותר מאשר היה כדי להילחם עם עמלק, הוא בא כדי לעורר את לבם של ישראל לאביהם שבשמים, שידעו נאמנה שאפילו כשהם פועלים בדרך הטבע כמלחמת עמלק על ידי יהושע, הם חייבים להסתכל כלפי מעלה להתפלל לפני השי"ת ולשעבד את לבם לאביהם שבשמים, כי רק אז יצליחו לנצח את עמלק, ועל ידי זה התברר להם בירור גמור שהקב"ה מנהיג את הטבע.

לאור הדברים מיושבות השאלות ממה כה התפעל יתרו: "מה שמועה שמע ובא - קריעת ים סוף ומלחמת עמלק", רש"י רצה ליישב בכך מה שפתח הכתוב בשם אלוקים: "וישמע יתרו את כל אשר עשה אלוקים למשה ולישראל עמו", וסיים בשם- "הוי"ה": "כי הוציא ה' את ישראל ממצרים". לכן הוא מפרש ששמע את הנס של קריעת ים סוף שהיה למעלה מדרך הטבע מהנהגת השם -"הוי"ה", והנס של מלחמת עמלק שהיה מלובש בתוך הטבע מההנהגה של שם אלוקים. וזהו פירוש הפסוק: "וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלוקים למשה ולישראל עמו", היינו מלחמת עמלק בתוך הטבע משם אלוקים, "כי הוציא ה' את ישראל ממצרים", הנס של קריעת ים סוף למעלה מן הטבע מהשם "הויה".

שילוב זה של שתי ההנהגות שהנהיג השי"ת את עם ישראל עורר את התפעלות יתרו, ובעקבותיו הצטרף ללגיונו של מלך.

עבודתנו הרוחנית היא הפנמה יום יומית בידיעה ובהרגשה, שהקב"ה מנהיגנו ומנהלינו בתוך הטבע ומעל הטבע. ■

שו"ת חורף

הרב שבתי יגל / הכולל הקהילתי רעננה

בדיקת אנטיגן בשבת קודש

לכבוד ידידי היקר הרב צבי אזרחי שליט"א ראש מדרשיית 'נעם' בכפר סבא.
אודות שאלתך האם מותר לבצע בדיקת אנטיגן בשבת קודש למי שמרגיש לא טוב במהלך השבת ויש חשש שנדבק בנגיף הקורונה, ואם כן חשוב לדעת האם אכן כך הדבר, כדי למנוע הדבקה נוספת של תלמידים במהלך השבת.

הנה עצם הבדיקה עצמה (הכנסת המטוש לחלל הגוף וטפטוף הטיפות למקום המיועד בערכת הבדיקה) אינה כרוכה בעשיית מלאכה בשבת (אך עיין בהערה[א]), ונראה שאף אין בכך משום איסור 'רפואה' בשבת, מאחר והבדיקה עצמה אינה מרפאה כלום, אלא רק מאבחנת האם הנבדק נושא את נגיף הקורונה או לא (ופעמים רבות שאף אם התשובה היא 'חיובית' מכל מקום אין הוא נחשב חולה כלל מאחר והנבדק מרגיש טוב ומתפקד כרגיל).

אולם מה שיש לדון הוא מצד מלאכת 'צובע' בכך שעל ידי טפטוף הטיפות נגרם תהליך שבסופו של דבר (לאחר זמן קצר) נצבע פס אחד (תשובה שלילית) או שניים (תשובה חיובית) בצג ערכת הבדיקה, ויש לדון האם יש בכך חשש של מלאכת צובע[ב].

והנה כבר דנו הפוסקים בשאלה דומה, אודות בדיקת שתן וכן בדיקת היריון וביוץ שפועלות באופן דומה, ונפרט בס"ד את הדיון ההלכתי בזה.

דם בתולים

הנה בתוס' במסכת כתובות[ג] מבואר שצביעת הסדין בדם בתולים אין בו משום איסור מלאכת צובע אע"פ שמעוניין בכך כדי לדעת אם אכן יש כאן דם בתולים (ורק דנו שם בסוגיא האם עצם הוצאת הדם מותרת או אסורה אבל משום צביעת הסדין לא דנו כלל) ואכן התקשה בכך החתם סופר מדוע אין בזה איסור של מלאכת צובע ולזאת כתב ליישב:

'מכאן נראה דלא שייך צביעה אלא כשהוא לצורך דבר הנצבע כגון בית השחיטה שעל ידי זה יראו שנשחט היום אם כן על ידי הצביעה נתרפא הבשר. מה שאין כן צביעת הסדין איננו לצורך הסדין אדרבא לכלוך הוא לו. רק לפרסם שהיא בתולה וזה לא מיקרי צובע ועיין מה שכתב המגן אברהם סי' ש"כ סקכ"ד בשם רדב"ז עכ"ד[ד].

והנה נראה שהחתם סופר שילב בדבריו שתי סברות שונות, שבתחילת דבריו כתב שמאחר ואין צביעת הסדין היא לצורך הסדין אלא רק כדי לדעת אם היא בתולה או לא, אין בכך משום מלאכת צובע, אך תוך כדי דבריו המשיך וכתב שאדרבה לגבי הסדין זהו 'דרך לכלוך' וציין לדברי הרדב"ז המובאים במגן אברהם בסימן ש"כ, שאין מלאכת צובע כאשר זה נעשה בדרך לכלוך.

ויש לעיין מה יהיה הדין באופן שצובעים דבר שלא בדרך לכלוך אבל לא לשם צביעת הדבר, אלא רק בשביל ידיעה חיצונית שניתן לדעת מצביעה זו, האם גם במקרה כזה יהיה מותר מכוח דברי החתם סופר בתחילת דבריו, או שצריכים אנו גם לסברת 'דרך לכלוך' כדי להתיר זאת, ונפקא מינא לנידון דידן - בדיקת האנטיגן, שלכאורה אין זה 'דרך לכלוך', אך מאידך אין המטרה היא בצביעת צג ערכת הבדיקה אלא רק כדי לדעת ידיעה חיצונית על ידי כך, ועיין עוד בהערה[ה].

בדיקת ז' נקיים בשבת

והנה על פי דברי החתם סופר הללו מבואר גם היאך מותר לאישה לבצע בדיקת טהרה (בז' נקיים) בשבת, שמאחר ואין המטרה לצבוע כלל את עד הבדיקה (אלא רק כדי לדעת את מעמדה ההלכתי) ואדרבה כלפיו הוא דרך לכלוך, הרי שאין לחוש בכך למלאכת צובע[ו].

מוך לנידתה

אמנם יש לעיין היאך מותר לאישה להניח פד הגייני בימי נידתה (כדמוכח בסימן ש"ג סעיף ט"ו) הרי צובעת בכך את התחבושת, ואמנם גם זה נחשב 'דרך לכלוך', אולם סברת דרך לכלוך לבדה אין בה כדי להתיר בשופי, שהרי מפסיקת השולחן ערוך בסוף סימן ש"כ (סעיף כ') מבואר שסבר שגם צביעה בדרך לכלוך אסורה, שהרי כתב שם שמי שאוכל תותים או שאר פירות הצובעים יש לו ליזהר שלא יגע בידיו בבגדיו משום איסור צובע, וכן המגן אברהם שם[ז] חלק על הרדב"ז[ח] (והחכם צבי)[ט] ונקט שגם צביעה דרך לכלוך אסורה שהרי כל צביעה כך היא[י], והמשנה ברורה[יא] כתב לסמוך על הרדב"ז והחכם צבי רק היכא דאי אפשר ליזהר בזה, הרי לן דעל סברת 'דרך לכלוך' לבד אין לסמוך בקלות, ורק במקרה ומטרת הצביעה היא כדי לדעת ממנה ידיעה חיצונית בזה יש להקל בשופי שהרי כך מוכח מנידון דם בתולים ובדיקת ז' נקיים בשבת, ואם כן יש להבין מדוע מותר לאישה להניח פד הגייני בימי נדתה?[יב].

ואין לומר שגם בנידון זה של תחבושת הגיינית שייכים ב' סברותיו של החתם סופר שהרי סוף סוף אין כוונתה לצבוע את התחבושת (וגם הוי דרך לכלוך) זה אינו, וזאת משום שנראה לענות דעתי שיש לחלק בין מקרה שאין כוונת צביעה, לבין מקרה שכוונת הצביעה היא כוונה שונה ממטרת הצביעה הרגילה, שהרי אם נאמר שסברת החתם סופר שייכת בכל אופן שאין כוונתו לבציעה, אם כן ביטלנו את כל המושג של 'פסיק רישא' במלאכת צובע, ולכן נראה שרק באופן שמטרת וכוונת הצביעה היא שונה מתכלית הצביעה

שהייתה במשכן אז יש לומר שאין כאן מלאכת צובע (או שעל כל פנים אין זו 'מלאכה הצריכה לגופה') אבל באופן שאינו מתכוון לכוונה שונה, אלא רק אינו מתכוון לצבוע, אין בזה סברא מיוחדת להקל ואין זה שונה משאר 'פסיק רישא' למלאכת צביעה, והרי גם בנידון השולחן ערוך הנ"ל (צביעת המפה) אין כוונתו לצבוע את המפה ומכל מקום כתב השולחן ערוך שיש ליזהר בזה, ודו"ק.

ותשובה לכך מצינו בדברי 'שולחן ערוך הרב'[יג], שכתב לחלק בין מפה שדרכה בצביעה, לבין מוך המיוחד לכך שאין דרכו בצביעה ולכן אין בזה משום חשש מלאכת צובע עיין שם בדבריו[יד] (ונראה שעיקר ההיתר משום שאין לו חפץ בצביעה כלל[טו]).

בדיקת שתן

הנה הציץ אליעזר[טז] התיר לערוך בדיקת שתן בשבת עבור חולה שאין בו סכנה וצירף לכך כמה היתרים:

א) מאחר ואין מטרת הצביעה אלא כדי לאבחן מחלה והצביעה לכשעצמה דרך לכלוך הוא (וכתב זאת מדנפשיה ולא ציין לדברי החתם סופר הנ"ל[יז]).

ב) צביעה שאינה מתקיימת כי אינו מועיל אלא משעה לחבירתה.

ג) פחות משיעור צביעה.

והנה באשר לסברא הראשונה יש לעיין מדוע החשיב זאת דרך לכלוך, ובאשר לסברא השנייה גם יש לעיין מדוע החשיב זאת כצביעה שאינה מתקיימת (ואולי בנידונו אכן תוצאת הבדיקה הייתה משתנה לאחר זמן מה[יח]) ובאשר לסברא השלישית גם צ"ע שהרי סוף סוף חצי שיעור אסור מן התורה.

ואכן בספר שמירת שבת כהלכתה[יט] מביא מהגרש"ז אויערבך זצ"ל לפקפק על היתר זה של ביצוע בדיקת שתן בשבת שאין לעשותו אלא כאשר יש חשש של פיקוח נפש, והסברא היחידה שכתב להקל בזה זה מחמת כך שאין מטרת הבדיקה אלא כדי לדעת דבר אחר ואין זה דומה לצביעה שבמשכן (וכתב שם להקל באופן של 'גרמא' באופן שהשתן יתקרב מאליו אל הקיסם).

וכן בספר ארחות שבת[כ] כתב שאין לעשות בדיקה זו בשבת אלא לצורך ספק פיקוח נפש.

ובספר פסקי תשובות כתב להקל לעשות בדיקות אלו רק במקום חולי (אף שאין בו סכנה) או לצורך מיוחד (כגון בדיקת ביוץ) ובדרך של 'גרמא'.

ויש לציין שאף הציץ אליעזר לא התיר זאת אלא במקום חולי.

מסקנת הדברים לעניין בדיקת אנטיגן

ומכל הנ"ל נראה שאין להתיר לערוך בדיקת אנטיגן בשבת, מאחר ויש כאן חשש של מלאכת צובע דאורייתא (וסברת שו"ע הרב לא שייכת שהרי מעוניין בצביעה זו ואין זה דומה ל'מוך לנידתה' ואין זה מועיל שהוא 'חד פעמי' עיין לעיל הערה ט"ו ודו"ק) והן אמנם ששייכים כאן דברי החתם סופר הנ"ל (החלק הראשון בדבריו) שמטרת הצביעה היא לא לשם צביעה אלא בשביל לדעת דבר אחר (האם הוא נושא את הנגיף או לא) אך כבר הסתפקתי לעיל האם ניתן להקל רק בגלל סברא זו (שמחמת סברא זו לבדה נראה שאין זה מותר לגמרי אלא הרי זה 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' - עיין לעיל הערה ה') או רק כאשר הצביעה עצמה היא 'דרך לכלוך' ובנידון דידן נראה פשוט אין זה 'דרך לכלוך', וכבר הבאתי מפוסקי זמננו שלא הקלו בבדיקות אלו אלא רק במקום חולי ומקום מצווה (ובדרך של גרמא) ויש שהחמירו יותר שאין להתיר זאת אלא רק במקום חשש פיקוח נפש, אך בנידון דידן (ימים של הגל החמישי של מגפת הקורונה - זן האומיקרון) נראה שאין בכך צורך מיוחד שבגינו צריכים אנו למשכן את נפשנו להתיר בדיקה זאת, שהרי אם יש מי שמרגיש תסמינים כאלו ואחרים שבגינם הוא חושש שהוא נדבק וחושש הוא מלהדביק אחרים יכול הוא לנקוט במשנה זהירות עד צאת השבת, ובצאת השבת יבדוק את עצמו[כא].

בברכה מרובה,

שבתי יגל

א - אך שמא יש לדון בזה מצד סימן שכ"ז סעיף ג', וכן יש לדון האם יש חשש של 'סוחט' כאשר מעביר את הממצא של גבי המטוש לתוך הנוזל שנמצא בכוסית.

ב - ונראה שאין אנו רק 'חושפים' את פס הבדיקה, אלא על ידי תהליך הבדיקה הפס אכן נצבע ולא רק 'נחשף', ולכן אין זה דומה לנידון 'מד חום' וכוס הפלא בשבת שכתבתי לגביו במקום אחר.

ג - דף ה' עמוד ב' ד"ה 'לדם הוא צריך', בשיטת ר"י שם.

ד - חידושי חתם סופר למסכת כתובות שם.

ה - ייתכן שצירוף ב' הסברות של החתם סופר הן משום שמצד כך שאין זו המטרה הרגילה של הצביעה, הרי זה נחשב מלאכה שאינה צריכה לגופה, אך מ"מ עדיין אסור מדרבנן ולזאת צריך להוסיף שהוא דרך לכלוך (ולדעת התנאים והראשונים שנוקטים שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב צריך לומר שכל ההיתר הוא משום 'דרך לכלוך').

ו - ואין לומר שיסוד ההיתר הוא משום שהוא לא פסיק רישא שהרי ייתכן מאוד שהבדיקה תצא נקייה, זה אינו, שהרי היא מתכוונת בבדיקה זו לצבוע את עד הבדיקה (על הצד שאכן יש דם) וממילא אין זה שייך ל'פסיק רישא' ודו"ק.

ז - ס"ק כ"ד.

ח - חלק ד' סימן קל"א (אלף רא).

ט - החכם צבי (שו"ת חכם צבי הנוספות סימן ט' אות א') הוכיח את שיטתו מסוגיית דם בתולים, אולם החולקים על החכם צבי בהכרח יסברו שבדם בתולים אין הסברא להקל היא רק משום 'דרך לכלוך' אלא גם (או בעיקר) משום המטרה והכוונה השונה של הצביעה.

י - ובמקום אחר כתבתי לבאר דברי המגן אברהם שמלאכת צובע מהותה היא הסתרת הצבע הקודם ואין המלאכה בצבע הצובע אלא בבגד הנצבע.

יא - סימן ש"כ ס"ק נ"ח.

יב - והנה לדידן למסקנת המשנה ברורה שיש להקל כל שהוא דרך לכלוך אם אי אפשר ליזהר בזה, בוודאי שניתן להקל בזה לאישה להניח תחבושת הגיינית לקבל דם נידתה, אלא שהשאלה היא מה יסוד ההיתר של השולחן ערוך שמצד אחד פסק שמותר לאישה להניח מוך לנידתה (סימן ש"ג סעיף ט"ו) ומצד שני כתב להחמיר בנידון של 'דרך לכלוך' בנידון המפה (סוף סימן ש"כ).

יג - קונטרס אחרון בסוף סימן ש"ב.

יד - ומוכיח זאת גם מכך שמותר לאישה לבדוק ז' נקיים בשבת, ולדעת רבי יהודה שאוסר דבר שאינו מתכוון היאך זה מותר, ובע"כ שמשום שמיוחד לכך, ולדידי צ"ע מדוע זה נקרא 'אינו מתכוון', הרי מתכוונת לצבוע את עד הבדיקה במידה ואכן יש דם באו"מ כדלעיל הערה א', וצ"ע.

ולאור האמור לעיל נראה שאין לדמות ההיתר של בדיקת ז' נקיים להיתר של מוך לנידתה, שכל אחד הוא היתר על פי יסוד אחר (בדיקה זה משום דברי החת"ס, והמוך זה על פי הסברא שאין חפץ בצביעה כלל) וזה לכאורה לא כפי שכתב בשו"ע הרב שם ודו"ק.

טו - ולכן בזמננו אין חשש להניח תחבושת על פצע ודם מאחר ואין דרכו לצבוע דבר זה, ואין רצונו כלל בצביעה - ראה פסקי תשובות סימן ש"כ אות כ"ו (וזה יסוד ההיתר לצביעה בטישו ותחבושת חד פעמית).

טז - חלק י' סימן כ"ה פרק א' אות ב'.

יז - הנה הציץ אליעזר הביא דברי התוס' בכתובות כסברא להחמיר שזה נחשב 'מלאכה הצריכה לגופה' כי צריך את הדם להראות לאחרים לפרסם שהיא בתולה, וממילא גם צביעה זו של מקל הבדיקה כדי להראות לרופא נחשב 'צריכה לגופה' אלא שכתב להקל מחמת הסברות הנ"ל שכתב אותם מדנפשיה, ויש להעיר על דבריו שמתוס' זה גופא מוכח שלגבי מלאכת צובע אין לחוש וכמו שהוכיח זאת החתם סופר.

יח - וכן מוכח מדבריו שם פרק י"ח אות א'.

יט - פרק ל"ג סעיף כ' (ובתחילה כתב שמותר, אך בהמשך הסעיף כתב שיש מי שמפקפק בכך, ובהערה צ"ב מביא שהוא הגרש"ז זצ"ל).

כ - חלק א' פרק ט"ו סעיף ס"ז.

כא - ואמנם יש מקום לומר שאין זה נחשב 'מלאכה הצריכה לגופה' גם מצד כיוון נוסף כי אין צריכים אנו לפס הנצבע אלא רק לרגע אחד, ואח"כ אין זה חשוב לנו הקיום של פס צביעה זו (וממילא אין ה'קיום' נחשב מלאכה הצריכה לגופה) וראה דוגמא לסברא זו בשו"ת מהרי"ל דיסקין קו"א אות ל"ה לגבי מלאכת קושר (וראה מה שכתב בזה בספר שש"כ פרק ל"ה הערה ס"ז) אך כתבתי במקום אחר שיש לומר שסברא זו לא שייכת אלא במלאכת 'קושר' ורק לראשונים הנוקטים שה'קיימא' הוא מהות הקשר ולא רק התנאי הכללי במלאכות שבת, ובלא"ה גם מלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה בשבת ואינה מותרת אלא באופנים מסוימים.

היה חכם, לא רק צודק

/ הרב יעקב הלוי פילבר

שבע שמות היו לו ליתרו ואחד משמותיו היה "יתר", לפי רש"י סיבת השם "יתר - על שם שיתר פרשה אחת בתורה: 'ואתה תחזה'". אלא שעל דברי רש"י יש שואלים: והרי יתרו לפני שאמר 'ואתה תחזה' הוא אומר כמה פסוקים, כמו: "מה הדבר הזה אשר אתה עושה", או "לא טוב הדבר אשר אתה עושה" וכן "נבול תבול" וכדומה, ורק לבסוף אחרי ששה פסוקים אומר יתרו למשה: "ואתה תחזה" ונותן לו את עצתו - מדוע לפי רש"י לא מחשיבים "כפרשה של יתרו" גם את הפסוקים הללו? על השאלה הזו השיב בעל "חידושי הרי"מ": כל הפסוקים שקדמו ל"אתה תחזה" היו דברי בקורת, (ואין זו חכמה רבה לעמוד ולהקשות ולהצביע על מגרעות, כל אחד מסוגל לכך), ביקורת אינה פרשה בתורה, מה שאין כן מ"ואתה תחזה", שמכאן מייעץ יתרו עצה נכונה, עצה שרק איש חכם יכול לתת, על כן נזקפת פרשה זו שיש בה עצה מעשית לזכותו של יתרו.

אך לפני שנעסוק בעצתו של יתרו עלינו להבין את התנהלותו של משה לפני שקיבל את עצת יתרו, והשאלה היא מה ראה משה מלכתחילה לשבת ולשפוט לבדו את העם מן הבוקר עד הערב, האם לא הבין מעצמו (בלי עצת יתרו) שלא יוכל לבדו לעמוד במשימה הזאת, ואם כן מדוע לא צירף משה מלכתחילה שופטים נוספים שיסייעו לו לשפוט את העם? אחד ההסברים להתנהגותו זו של משה הוא: שאכן משה ידע שההתנהלות שלו תביא לפיגור בפסקי הדין, אבל הוא העדיף להתנהל לאט מפני שידע שכל בעיה משפטית שתעבור תחת ידו תקבל את הפתרון הנכון יותר, ומשה העדיף תוצאות איכותיות גם אם הם מועטות מאשר הרבה פסקי דין של אנשים נוספים שאינם מושלמים. עצת יתרו למשה היתה: "היה חכם ולא רק צודק", כי הצרכים של החברה הם מורכבים ומגוונים, ואי אפשר להתמקד בפתרון בעיה בודדת בצורה טובה יותר במחיר ויתור על התמודדות עם מגוון בעיות רבות יותר. ולכן גם אם משה היה נותן תשובה מושלמת לבעיות המשפטיות המעטות שעסק בהן, אבל בה בשעה נשארו בעיות רבות אחרות שלא נפתרו.

"עצת יתרו" לא נכתבה בתורה לשעתה בלבד, יש בה גם מסר לדורות עד ימינו אנו, בהתנהלות הציבורית שלנו פעמים רבות אנחנו מתמקדים בנושא מסוים, כשלפתחנו ממתינות משימות רבות נוספות, ומאחר ואנו רוצים לעשות את הנושא הקרוב ללבנו בצורה היותר מושלמת, יש ואין אנו רגישים מספיק לשלמותם של יתר הנושאים. אין זה סוד שלא בטובתנו אנו עסוקים במידה מרובה בנושא ארץ ישראל, כמו בעת גזירות העקירה והגירוש מגוש קטיף שאילצו אותנו להיערך במלוא כוחנו לביטול הגזירה, מערכה שדרשה מאתנו לאחוז באמצעים רבים, אבל בה בשעה הייתה לנו אחריות גם על נושאים נוספים כמו "עם ישראל" או "תורת ישראל", ולא שאין אנו עסוקים בנושאים הנוספים הללו בצורה שוטפת בחיי יום יום שלנו, אלא שלפעמים מתוך הלהיטות שלנו לקדם את הנושא המרכזי שאנו עסוקים בו אין אנו בוררים באמצעים לקידומו, ולפעמים אנו גם נוקטים מהלכים או מעשים שיש בהם פגיעה והפרעה להשפעה שלנו על הנושאים האחרים כמו "עם ישראל", עד שאנו מרחקים מהערכים שאנו מאמינים בהם יהודים רבים על ידי חלק מהמעשים שלנו. ויש שחלק מהאמצעים שאנו נוקטים בהם פוגעים במפעל החינוכי שלנו ועלולים לצרוב צריבה אנושה בנפשות הנוער שלנו. גם במקרה הזה עלינו להיות חכמים ולא רק צודקים. את ההחלטות צריך לקבל ברוב-יועץ ולא בשליפות מהבטן, לא בקיצוניות ולא בהתלהמות אלא בשיקול דעת הרואה גם את הנולד. על כן עם כל הכבוד לנוער שלנו העומד במערכה על ארץ ישראל במסירות נפש, אי אפשר להפקיד בידם את ההחלטות, כבר אמרו חז"ל [נדרים מ א]: "אם יאמרו לך ילדים בנה, וזקנים - סתור, שמע לזקנים ואל תשמע לילדים, שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין" - ואחד הפירושים הוא שילדים כשאינם מרוצים מהבנין הקיים והם הרוצים לבנות דבר חדש, הם קודם כל סותרים את הישן עד שנשארים קרחים מכאן ומכאן. ואילו הזקנים הרוצים לסתור בנין ישן, הם קודם כל בונים את החדש ורק אח"כ יכולים לוותר על הישן. אפילו משה רבנו עם כל חוכמתו הכיר לבסוף שההתמקדות בקטע קטן תוך הזנחת המכלול כולו הוא אסון לכל המערכת ובצדק אומר לו יתרו: "נבול תיבול גם אתה, גם העם הזה אשר עמך" [שמות יח יח]. בהנהגת הציבור יש לתת תשובות לכלל כולו, גם אם התשובות לא תהינה מושלמות, כי בניית חלק מהעם תוך הזנחת חלקו האחר תביא בסופו של דבר לנבילת שני החלקים, (גם אתה, גם העם) זהו הלקח שאנו לומדים מ"עצת יתרו".

קול שופר

/ הרב איתמר הרשקו

כחלק מהכנת עם ישראל לקבלת התורה במעמד הר סיני, שמעו עם ישראל קולות וברקים, ויחד עמם היה קול השופר של משה. ותגובת העם לקולות הרמים הייתה בפריחת נשמתם, עד שהשיבום המלאכים למקומם[1].

סדר מעמד הר סיני נעשה בדרך זו בדווקא, כדי שידעו ישראל כיצד עליהם לגשת ללימוד התורה - באימה, ברתת ובזיע. וכך התורה תופיע בנשמת האדם, כשם שהייתה בשעת קבלתה[2].

בשלושת הימים שלפני מתן תורה, עברו ישראל תהליך של אימה,

רתת וזיע. ביום הראשון משלושת ימי ההגבלה, בקשו ישראל לראות את מלכם ולשמוע אותו[3]. ובזה הם היו כמלאכים, המקדישים את מלכו של עולם באימה[4].

ביום השני של ימי ההגבלה, נרתעו ישראל לשמע העונש הניתן למי שיקרב אל ההר. כשמשה הזהיר אותם להישמר, מלהתקרב להר או לנגוע בקצהו.

וביום השלישי נעו העם י"ב מיל לאחוריהם, כשהחלו לשמוע את דבר ה' אליהם.

ומאז ועד עתה, עלינו לגשת ללימוד התורה - באותה הדרך בה היא נתנה לנו. בראשונה עלינו להכין עצמנו לקראתה, בלימוד אחד מהשני - איש מאת רעהו ותלמיד מרבו. כמלאכים הקוראים זה לזה, ומקדישים את ה'.

אח"כ עלינו לזכור את גופי התורה התלויים בה, ונירא שלא להוציא דבר תקלה תחת ידינו. והלימוד יהיה על מנת לרדת לעומקם של דברים.

ולבסוף כולנו צריכים להכיל בתוכנו את דברי התורה, שיהיו ערבים בנו. ומימלא אנו נעבירם גם לדורות הבאים, כמלאכי צבאות ה' המסייעים לישראל.

על דברים אלו אנו מתפללים כל יום, בברכות קריאת שמע - לשמוע, ללמוד וללמד. ומיד אח"כ - לשמור, לעשות ולקיים. שכן שלושת גילויי מתן התורה - אימה, רתת וזיע, מופיעים בשש הבקשות הללו.

אנו מבקשים לשמוע, ומימלא דברי התורה ישמרו בתוכנו.

וכשנלמד את דברי התורה, זו הדרך להפוך את התורה לחלק מעשייתנו היומיומית.

ולבסוף כשאנו מלמדים את התורה, אנו מביאים לכלל קיומה - בהעברתה לדורות הבאים.

יהיו דברי תורה אלו, לע"נ אמי מורתי רות ב"ר חיים יהודה ע"ה - הריני כפרת משכבה. שהלכה לבית עולמה ביום ג' בשבט תשפ"ב בעיצומו של יום. כשכל קרוביה נמצאים סביב למיטתה, וקוראים איתה את שמע - ביציאת נשמתה ב'אחד'.

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים.

1 - **ויעמדו מרחוק** (שם) היו נרתעין לאחוריהם י"ב מיל כאורך מחניהם ומלאכי השרת באין ומסייעין אותן להחזירן שנא' (תהלים סח) מלכי צבאות ידודון ידודון - רש"י שמות כ, יד

2 - והודעתם לבניך ולבני בניך וכתיב בתריה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב מה להלן באימה וביראה וברתת ובזיע אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע - ברכות כב.

3 - **את דברי העם וגו'** תשובה על דבר זה שמעתי מהם שרצונם לשמוע ממך אינו דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך רצוננו לראות את מלכנו - רש"י שמות יט, ט

4 - כמו שאנו אומרים בברכות קריאת שמע - קדושה כולם כאחד, עונים באימה ואמרים ביראה

סיפור לשבת

הגאון רבי יעקב יהושע פולק זי"ע / בעל "פני יהושע"

רבנו הגה"ק יעקב יהושע פלק נולד בשנת אמ"ת בקראקא לאביו הנגיד רבי צבי הירש. נקרא על שם זקינו הגדול מחבר ספר 'מגיני שלמה' ושו"ת 'פני יהושע'. את שמו יעקב הוסיפו לו מאוחר יותר בעת חוליו, כסגולה לאריכות ימים. בשנת תס"ג כשכיהן כרב וראש ישיבה בלבוב נהרגה כל משפחתו בהתמוטטות ביתו, ורק הוא ניצל. מאוחר יותר היה רב בקהילות שונות ביניהן ברלין ומיץ, ולבסוף מונה לרבה של פרנקפורט דמיין. ואח"כ התקבל לאב"ד וורמייזא.

היה מראשי מרביצי התורה בדורו והעמיד תלמידים רבים, יראים ושלמים. בהיותו בעיר אויפנבאך נסתלק השמימה ביום י"ד בשבט שנת תקט"ז, ונטמן בפראנקפורט. אמרו עליו שנולד באמ"ת ונפטר ביושר.

רבני דורו קשרו עליו מספד גדול, ובראשם הגאון ה"נודע ביהודה", שלא חשש לצוואתו שלא להספידו, באומרו שהיה רבן של כל בני הגולה.

החיבור שלא הניחו מן השמים לסיימו

כתב הגאון רבי יצחק ווייס מווערבוי זצ"ל ('וילקט יוסף' שנה י גליון ט): ואספרה כמו הנה ראיתי בכתב יד לאחד מתלמידי מרנא ה'חתם סופר' זיע"א, שסיפר ה'חתם סופר' שהגיד לו אלוף נעוריו הרב מו"ה מענדיל לילג ז"ל (הזכירו בחתם סופר, או"ח תשובה קנו ד"ה והנה), שהיה תלמיד לגאון ישראל הפני יהושע זצלה"ה, שבעל פני יהושע החל לחבר חיבור על התורה להראות שמנהגי ישראל יסודם בהררי קודש, שמרומזים בתורה, וכתב עד פרשת נח לבד שלושים דפים, ואז עלה

המשך בעמוד הבא...

לישיבה של מעלה. ואמר, שמשמים אין מניחים ואם היה זוכה לגמרו היה קץ הגאולה. (ספיר ויהלום עקב ע"ט - להגה"ח ר' מנחם מנדל פומרנץ שליט"א)

משקפי הפלא...

למרות שרגיל היה למשש בין הדפים באצבעותיו כדרכו, והתרגל כבר לתחושת דפי הקודש המלטפים, אך הפעם הבחין במשהו שונה, כשמישש היטב, הרגיש בחבילה קטנה כרוכה בנייר, נטל את החבילה, היתיר אותה בזהירות, והנה הרגיש בידיו כלי, והיה דומה לו כעין משקפיים, הפך בכלי רגעים מספר, ואח"כ שם על עיניו, וראה זה פלא, אור גדול הציפו לפתע פתאום, עיניו נפקחו, והנה רואה הוא את כל סביביו...

יושב לו הנער העיור בפאתי בית-המדרש כדרכו תמיד – שכן מנהג עשה לו הנער המסכן והעיור שלא ראה מאורות מימיו, לשבת בבית המדרש ולכל הפחות לחוש ולמשש באצבעותיו את ספרי הקודש ולנשום את אווירת הקדושה, ובכך לחפות על חסרון ראייתו. ולפתע ביום מן הימים בעודו מהפך בין בתרי הספר התרחש האמור לעיל – מאור עיניו נפקחו.

הנער, נבהל מרוב האור, שלא ראה אותו מימיו, והסיר את המשקפיים מעל עיניו, והנה העולם חשך בעדו, הוא עיור כבראשונה. לקח את המשקפיים, כרך אותם שוב שהיה מונח על הספר הפתוח, שם את החבילה בכיסו בנייר, ושב לביתו. כך התנהג במשך ימים מספר את המשקפיים הנ"ל החביא בכיסו והשתמש בהם אך ורק בהיחבא מחשש עינא בישא. עד שהתרגל לראות בהן והחל להרכיבן בפרהסיא.

אנשים ראו כן תמהו, האיך התחיל לראות, וסיפר להם לפי תומו שמצא משקפיים בספר עתיק בביהמ"ד בעיר, והם הראו נפלאות ונתנו לו את מאור עיניו.

התחילו הבריות לחקור ולדרוש, מה טיבם של משקפיים אלה, מי אביהם ומאין מוצאם, עד שנודע להם מפי זקן מופלג, שהכיר עוד את הגה"ק בעל הפני יהושע זי"ע, שהמשקפיים הללו של הפני יהושע הם.

סופם של משקפיים אלו היה, כשנפטר האיש מוצא-המשקפיים פרצה קטטה בין יורשיו מי יירש חפץ קדוש ויקר זה, תוך כדי וויכוחם נפלו המשקפיים ארצה, ונשברו לרסיסים, ואף אחד לא זכה בהם, ולפחות השתדל כל אחד ואחד ללקוט מן הרסיסים, לשים אותם למשמרת עולם, לזיכרון לבניהם הבאים אחריהם, למען ידעו את הנס הגדול, אשר עשה ה' לאביהם לעיניהם.

והשמועה אומרת שעל שם המאורע הזה, שאירע לראש המשפחה "בעל המשקפיים" נקראת המשפחה: "בריל" (בלשון אשכנז – משקפיים) עד היום הזה. סיפור נפלא ונורא זה התרחש בעיר ואם בישראל לבוב יצ"ו ומובא באריכות עם כל מחלצותיו הספרותיות בבן יחזקאל (ח"ו עמ' 245).

שביבים / שאול שיף

תשובת המשקל

מעשה באברך שהיה מעמודי התווך של הכולל בו למד, ברעננותו ובחיוניותו שהשפיעה לחיוב על האווירה הכללית בכולל. והנה, הבחין ראש הכולל כי מזה זמן מה פני האברך כבויות ועייפות משתלטת עליו תדיר. מתוך דאגה לשלומו, הוא ניגש אליו, ושאלו בעדינות לסיבת עייפותו, ושמא יכול הוא לסייע בעדו. סח לו האברך גופם של דברים: רגיל הוא לגרד בזקנו, למשוך ולתלוש שערות, עד שנעשה לו הדבר כטבע בלתי נשלט, ואפילו ביום השבת אינו מצליח לשלוט על עצמו... ולמרות שמנסה להתגבר, מוצא הוא את עצמו כמה וכמה פעמים במשך השבת כשהוא מושך בשערות זקנו ותולשן, למרות האיסור החמור שבכך... נוכח התנהגות זו, הלך לרופא שיעץ לו לקחת גלולות המחלישות את העצבים, כדי שיוכל בדרך זו לשלוט על עצמו. הגלולות אמנם עוזרות לעניין השליטה, אך יש להן תופעות לוואי הגורמות לו לעייפות גדולה.

ראש הכולל שמע את הדברים, ויעץ לו לגשת ולשאול גדול בישראל על ענין זה, ולא לסמוך על שיקול דעתו. הלכו שניהם ונכנסו לרבי מיכל יהודה לפקוביץ זצ"ל. הוא האזין בקשב רב לבעיה, ולאחר מכן שאל את האברך: "אמור נא, מה מעשיך בראש השנה וביום כיפור? גם אז תולש אתה שערות מזקנך, ואינך מצליח לשלוט בעצמך?" האברך הופתע מן השאלה, הרהר לרגע והשיב: "לא, בראש השנה וביום כיפור מצליח אני להתגבר על הגירוד, ואיני נוגע בזקני כלל!" "אם כך" - הסיק רבי מיכל יהודה בקול את המסקנה המתבקשת - "אין זה דבר בלתי נשלט כלל, שהרי בימים הקדושים, בהם גדולה במיוחד חרדת כל איש מישראל, הנך מצליח להתגבר.

אלא מאי? אין ערך השבת כה גדול בעיניך עד שידכא כל רצון ותחושה של גירוי וגרוד!"... המשיך ויעץ לו: "הדרך להחדיר בנפש ולרומם בלב את ערכה הנעלה של קדושת השבת, היא בלימוד הלכות שבת. ועל ידי הלימוד, השינון והחזרה והעסק בלימוד הלכות שבת - ממילא תצליח לשלוט על עצמך גם בשבת, מבלי כל צורך בתרופות המדכאות גוף ונפש...". עשה האברך כך, עשה - והצליח!

(ומתוק האור - שבת קודש)

"אני הוא הפרי של טו בשבט"

ישב מרן האדמו"ר בעל 'ברכת משה' מלעלוב בשולחן של סעודה שלישית בבית מדרשו בבני ברק. והנה ניגש יהודי לרבי ואמר לו, 'אני הוא הפרי של ט"ו בשבט'. חייך הרבי ושאל "מאי משמע"? סיפר לו היהודי:

הן אח צעיר היה לו לסבך רבי דוד'ל בידרמן, ושמו רבי אלתר אברהם בצלאל נתן נטע. הוא נסע לפולין, השתקע שם בעיר סוסנוביץ' ונודע בפולין בכינוי 'הרבי מארץ ישראל', כשהוא זוכה לפרסום כבעל מופת גדול.

(16 חודשים לאחר שנסתלק בפולין בכ"ה אלול תרצ"ג ונקבר שם, הועלה ארונו לארץ ישראל לקבורה בהר הזיתים בכ' כסלו תרצ"ה. והעידו מי שהכירוהו מימי חייו וראוהו גם לפני הקבורה בהר הזיתים, כי היה שלם לגמרי, יותר משנה אחר הפטירה, ותואר פניו היה בדיוק כפי שהכירו בימי חייו, ללא שום שינויו).

הרבי נוהג היה מדי שנה, לקראת יום ההילולא של זקנו רבי דוד מלעלוב, לנסוע מסוסנוביץ' ללעלוב, ולשהות שם מז' שבט עד ט"ו בשבט, אז היה עורך שם 'שולחן פירות' לכבוד היום. שנה אחת ירד קור נורא לפולין, הדרכים היו מלאי שלג ובוץ במידה ששיבשה את הנסיעות. וכשרצה הרבי לגשת לסעודת ט"ו בשבט, נתברר לו, כי אין בכל העיירה אפילו פרי אחד, לכבד את בו את השולחן לכבוד ראש השנה לאילנות. הכריז הרבי באוזני הקהל הקדוש:

"מי שיביא לי פירות לכבוד ט"ו בשבט, אברך אותו בפירות".

הכוונה הייתה ברורה לגמרי, ויהודי אחד שלא היו לו ילדים שנים רבות אחרי נישואיו, הזדרז ונסע במאמץ גדול לעיר שטעקצ'ין, במרחק די גדול, קנה שם כמות הגונה של פירות ושב איתם ללעלוב. כולו מלא שמחה הביא האיש סלסילות טעונות עם פירות אל הרבי. כמי שאומר 'אני את שלי עשיתי, ברכני נא'.

נתן בו הרבי את עיניו ובשרו נעשה חידודין. האיש כבר לא היה צעיר, וגם ה'עזר כנגדו' שלו שכחה זה מכבר את שנות נעוריה.

ברגע הראשון עמד הרבי כנבהל ומשתומם על ההבטחה שיצאה מפיו, אבל מיד התחזק וברכו בברכות גדולות שיוושע ויהיה לו זש"ק. למחרת עלה הרבי על ציון זקנו רבי דוד מלעלוב ועימו עשרה איש, ויחד אמרו תהילים והתפללו לישועת בעל טובתו. לאחר שנה נולד לבני הזוג, שכאמור שניהם היו מבוגרים ביותר, בן זכר. "אני הוא אותו בן", אמר האיש לרבי ה'ברכת משה' מלעלוב, "אני הוא פרי של ט"ו בשבט!".

('סיפור מבית אבא')

תפילת ערבית בשבת חובה

פרסום רב בעולם התורה זכה שמו של הגאון רבי חיים מרדכי מרגליות. ספרו "שערי תשובה" נדפס במהדורות הרבות של שולחן ערוך אורח חיים ומשנה ברורה. עמומות הידיעות על קורות חייו ופעולותיו, ובעיקר מזכירים אותו כאחיו של הגאון הנודע רבי אפרים זלמן מרגליות מבראד בעל בית אפרים. אביו הגאון רבי מנחם מאניש מרגליות היה רבן של הקהילות ויטקוב, דינוביץ, לכוביץ ועוד. רבי חיים מרדכי נמנה על חכמי הקלויז בבראד ושמעו יצא בכל הארץ, ושם מילא כריסו בש"ס ופוסקים. בשנת תק"ס לערך נתקבל לרבנות הראשונה בקהילת ברסצ'קה. כעבור כמה שנים נתעלה לכהן ברבנות העיר דובנא, והמשיך לחתום כרבן של שתי הקהילות, כמו בהסכמתו לספר 'מחצית השקל'. רבי חיים מרדכי נסתלק לגנזי מרומים ביום ט"ו בשבט שנת תק"פ.

בקובץ אור ישראל (שנה ו' קו' ד' ע' כג) מובא מהגאון ר' פנחס הירשפרונג ז"ל: בשערי תשובה (או"ח סי' רס"ח) הביא מספר מור וקציעה דתפילת ערבית בשבת חובה, והביא גם מתקונים (דף כ') דדווקא תפילת ערבית של חול הוי רשות משא"כ של שבת. וכן משמע מהרבה לשונות בזוהר עיין שם.

ויש לומר הטעם בזה לפי המבואר במהרש"א במס' חגיגה (דף י"ב ע"ב) על הגמ' מעון שבו כיתות של מלאכי השרת שאומרים שירה בלילה וחשות ביום מפני כבודן של ישראל, ופי' המהרש"א דשירתן של ישראל עיקרה ביום בתפילתן ב' פעמים שחרית ומנחה שהן חובה כדמסיים בהאי קרא תפלה לא-ל חי, משא"כ ערבית הוא רשות עיין שם דבריו הנחמדים. והנה תוס' במס' סנהדרין (לז, ב) ד"ה 'מכנף הארץ זמירות שמענו' הביא מתשובת הגאונים שאין בני ארץ ישראל אומרים קדושה אלא בשבת דכתיב גבי חיות שש כנפים לאחד וכל כנף הוא אומר שירה אחת ביום בששת ימי החול, וכשיגיע שבת אומרים החיות לפני המקום רבש"ע אין לנו עוד כנף, והקב"ה משיב להם יש לי עוד כנף אחד שאומר לפני שירה שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו ע"כ.

ולפ"ז מובן למה בשבת הוי תפילת ערבית חובה, דאין מלאכים אומרים שירה בשבת מפני כבודן של ישראל שחובה לומר שירה גם בלילה. עכ"ד

הרשב"ם מול המדען

סיפר ד"ר ר' דוד אפלבאום הי"ד, שבהיותו רופא מתלמד בבית החולים, התלווה לרופא מומחה שהדריך אותו ברפואה מעשית. והנה הגיע הרופא ללמד אותו כיצד מחדירים זונדה לוושט דרך האף. הרופא השכיב את המטופל על צד ימינו וניסה להחדיר את הצינור, אך הצינור 'סירב' להשתחל פנימה... הוא ניסה שוב ולא הצליח.

ר' דוד נזכר בדברי הגמ' במסכת פסחים דף קח ע"א (לפי פירוש הרשב"ם ד"ה שמא) ש"הסיבת ימין לא שמה הסבה, ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לוושט", כי כשמטים על צד ימין - קנה הנשימה נפתח מעצמו, והמאכלים עלולים להיכנס לקנה במקום לוושט... העיר ר' דוד לרופא: עדיף להשכיב את המטופל על צד שמאל...

הרופא כעס: מי אתה - פרח רפואה צעיר, שתדריך אותי - הרופא הוותיק?!!!

ענה לו ר' דוד: זה לא רעיון שלי, זה דין מפורסם בתלמוד...

"בתלמוד?! אני מדען! אני לא עובד לפי התלמוד!" צעק הרופא וניסה בשלישית להשחיל את הזונדה דרך אפו של המטופל בחוסר הצלחה, בעוד המטופל משתנק ומשתעל בחוסר נוחות...

"טוב, דוד, בא תנסה אתה לפי שיטות הסבתא שלך", אמר הרופא, ושניהם יחד השכיבו את המטופל על צד שמאלו, והחלו להחדיר את הצינור דרך אפו. וראה זה פלא, הצינור נכנס והחליק פנימה כמעט עד הקיבה!

הרופא נדהם: "דוד, אתה אלוף!!!". אך דוד ענה לו: אני לא כלום! זאת ידיעה שכל בחור שלומד מסכת פסחים יודע, דברי חז"ל והמפרשים שנאמרו ברוח קודשם לפני אלפי שנים...

(גיליון 'כשרות הבשר', הובא עי הרב פנחס זרביב מכון למעשה)

כשעושים טובה ליהודי...

בערב שבת אני מחכה בתחנה לקו 450 לכיוון אשדוד. עמי בני משפחתי, ילדים קטנים, עגלה ומזוודה גדולה. ידיי עמוסות, אני קצת לחוץ. תמיד השלב הזה של העלייה לאוטובוס גורם לי ללחץ מסוים, לראות שלא שכחנו שום דבר ואף ילד לא ברח.

לפתע ניגש אלי יהודי ובידו שקית די כבדה, מלאה בספרים. "תוכל לקחת את הספרים לאבא שלי שגר באשדוד?" הוא שואל אותי, ואני מראה לו על הנלווים אלי, "אתה רואה איך ברוך ה' אני מסובב פה בכל המיטלטלים והילדים בלי עין הרע, וזה לא כל כך פשוט לסחוב גם את הספרים האלו. תנסה לבקש מנוסע אחר, ואם לא תמצא תחזור אלי".

כעת בעין אחת אני מפקח על הקטנים שלא ירדו לכביש, ובעין השנייה עוקב אחרי היהודי ורואה אותו עובר מזה לזה ומקבל מכל אחד תשובה שלילית. איש מהם אינו נוסע לאשדוד. בצר לו הוא חזר אלי: "אין לי ברירה, אני מוכרח לשלוח את הספרים האלו לאבא שלי ולא מצאתי נוסע אחר. תסכים?" אני מסכים. כשצריך לעשות טובה ליהודי עושים את זה גם כשלא כל כך קל. הפכתי את המזוודה למצב מאוזן על גבי המדרכה, פתחתי את הרוכסן ופיניתי בתוך מזוודתי מקום לספרים היקרים. הוא לקח את הפרטים שלי והודה לי בכל לב.

כשירדנו בתחנה באשדוד כבר מצאנו את האב ממתין לספרים. מיד הוצאתי את המזוודה, פתחתי את הרוכסן, והנה חשכו עיניי. המזוודה הזאת אינה שלי! אף פעם לא קרה לי דבר כזה, שהחלפתי מזוודה עם מישהו. והנה הפעם זה קרה. אותתי לנהג שימתין, החזרתי את המזוודה לתא המטען והוצאתי את המזוודה הנכונה. ברוך ה', היא היתה שלי, והספרים הגיעו אכן ליעדם.

תארו לכם שלא הייתי לוקח על עצמי את שליחות הספרים. באופן כזה לא היה עולה בדעתי לפתוח את המזוודה ולבדוק את תכולתה. הייתי מגיע לבית המארחים שעתיים לפני שבת ומגלה בגדים שאין לי מה לעשות בהם. באותו רגע הייתי נכנס לסחרחרה לחוצה של חיפושים וטלפונים עד שיימצא האיש שהחלפתי איתו את המזוודה. מי יודע מתי הייתי מוצא אותו ואיך הייתי מצליח להתארגן לשבת באופן כזה. והנה ה' שלח לי את הספרים כדי שאפתח את המזוודה מיד עם הוצאתה מתא המטען, ואנצל מכל עגמת הנפש. כשיהודי עושה צעד אחד בשביל השני, הוא חוסך חמש מאות פסיעות בשביל עצמו.

(גיליון השגחה פרטית)

עבודת ה' מתוך אהבה ויראה

/ הרב שמעון ממן שליט"א

"כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל": שואל רבינו אור החיים הקדוש, מהו כפילות הל' תאמר ותגיד? והגם שאמרו (שמו"ר כח, ב) בית יעקב אלו הנשים שתאמר להם בל' רכה, ותגיד לבני ישראל אלו הזכרים תאמר להם בל' קשה דברים הקשים כגידין, ע"כ. יש לתמוה, היכן מצינו שאמר ה' בדבריו שני מיני שלוחיות. שהרי תמיד אין דרך ה' לומר, אלא ל' אחד השווה לכל.

מבאר רבינו, כי ה' מידותיו הם להטיב עם כל בריותיו וביותר לבני ישראל, כי הוא חפץ להרבות שכרנו וטובתנו. וגדול חשקו להטיב לבריותיו יותר מרצון המקבל, מחמת גודל הפלגת טובו.

והנה מצינו ששכר המקיים תורה ומצוות מיראה, הוא מחצה משכר העושה מאהבה. כמו שאמרו (סוטה לא.) גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שהעושה מיראה ה' פורע שכר צדקתו עד אלף דור, ואילו העושה מאהבה פורע שכרו לב' אלפי דור.

והגם שגדולה מעלת העובד את ה' מתוך אהבה, מ"מ עלולה לגרום חסרון לבעליה, לבלתי יהיה נזהר מן החטא. כי יאמר שמצד קורבתו לה' וחביבותו לעובדו מאהבה, לא יקפיד עליו ה'. והא לך דוגמא לדבר, הנה משה רבינו לצד רוב חיבתו וקורבתו לה', שגג ודבר אליו "שלח נא ביד תשלח" "למה הרעות". כי בודאי שאדם אחר אשר לא היה קרוב לה', היה נופל עליו אימתה ופחד לדבר כן. אבל השי"ת לא יחשוב כן, אלא אדרבה כתיב (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה מאד, ואמרו (ב"ק נ.) שמדקדק עם חסידיו כחוט השערה. והחסיד שהגיע למעלת עובד את ה' מאהבה, ודאי שצריך להיות חרד יותר, ולדקדק מאד לבל יורה היתר לעצמו. וזאת על ידי שיתוף מידת היראה, שכן דרך הירא לשמור את רצון ה' בתכלית. ואמרו (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה) עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה שאם באת לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא מבעט.

ואשר על כן נתחכם ה' לצוות בשני האופנים, בדרך אהבה ובדרך שררה והפחדה. והוא אומרו "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" כלומר, שיש בו אמירה רכה שהיא דרך אהבה וחיבה, ותגיד יש בו גם כן דברים קשים בגידים שהוא דרך הפחדה ויראה.

ודקדק לומר ל' אמירה גבי "בית יעקב" ול' הגדה גבי "בני ישראל", כי בית יעקב רומז לחלק הפחות שבעם ישראל, שעובדים את ה' מיראה. ולהם ראוי לדבר בל' רכה, כדי לעורר אותם לקנות את מידת האהבה. אבל לחלק המעולה שבבני ישראל, שעובדים את ה' מתוך אהבה, אמר כנגדם "ותגיד" להורותם שלא יספיק להם מידת אהבת ה' אלא צריכים גם ליראה.

ובסמוך כתוב "אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, ואשא אתכם על כנפי נשרים אביא אתכם אלי" וביאר רבינו אור החיים הקדוש ע"פ הנ"ל, שרצה הבורא ית"ש לרמוז כאן ענין עבודת ה' מתוך יראה ומתוך אהבה. "אשר עשיתי למצרים" רומז ליראה העונש, דהיינו יסורין קשים ורעים לממאן לעשות רצון ה'. דוגמת פרעה ועמו, שהכה אותם ה' מכות גדולות ונאמנות, על סרובם לקיים מצות ה' לשלח את בני ישראל מארצו. והיה הדבר הזה לכם לאות לעובר על מצוות ה', כי ענוש יענש על זאת מכות רבות. ואומרו "אשר עשיתי"

בא לרמוז על ענין יראת הרוממות, שעל ידי ראיית כל הנפלאות שעשה ה' עמנו עת היותנו במצרים, נשכיל להבין את גודל רוממותו ית"ש. וגם ירמוז בזה על ענין עבודה מתוך אהבה, שהרי בודאי תגדל אהבתנו אל ה' בראותינו את גודל חיבתו אלינו, בהכותו אומה שלימה לצורך קירבתנו אליו. וכמו שמסיים הכתוב "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי" ראו חיבתי בכם, שחסתי אפילו על מדרך כף רגליכם, ועניי כבוד הצעתי תחתיכם. ולא המתנתי לכם שאתם תתקרבו אלי, כדרך הנהוג אצל בשר ודם. אלא אני הבאתי אתכם אלי, שלא שום התעוררות מצדכם. והוא לאות מובהק על אהבתו הגדולה אל בני ישראל. ■

קהילות אלג'יריה

במאה ה-20, התגוררו מרבית יהודי אלג'יריה בשלושה מרכזים עירוניים בצפון המדינה בקרבת חופי הים התיכון; קונסטנטין במזרח, אלג'יר במרכז, ואוראן במערב. בשנות ה-50 של המאה ה-20 בכל אחד משלושת מרכזים אלה שכנה קהילה של כ-30אלף יהודים. תחת שלטון צרפת כל אחד משלושת המרכזים הוגדר כקונסיסטוריה (ארגון קהילתי) משל עצמה, שחולשת גם על כל הקהילות היהודיות ששוכנות בסביבתה. כתוצאה מכך יהודי אלג'יריה לא היו חלק ממסגרת ארגונית אחת אלא היו מחולקים לשלוש מסגרות על-קהילתיות שונות על פי חלוקה אזורית.

מלבד שלושת המרכזים היהודיים הגדולים, שכנו קהילות יהודיות קטנות יותר גם בערים נוספות בצפון המדינה כגון תלמסאן (הקהילה הרביעית בגודלה), סטיף, בלדיה, מוסטגנם, בון, מיליאנה, בג'איה, מסקרה ועוד. רבות מהקהילות בערים אלו הן קהילות חדשות אשר הוקמו במאה ה-19 על ידי יהודים שהתיישבו בערים השונות של אלג'יריה בחיפוש אחר ההזדמנויות הכלכליות בעקבות הפרויקטים ההתיישבותיים של צרפת. כך למשל בשנים 1838-1851 לבדן הוקמו באלג'יריה 19 יישובים עירוניים חדשים על ידי צרפת, ועד מהרה בכולן צמחה גם קהילה יהודית.

קהילות יהודיות קטנות נוספות וייחודיות באופיין התגוררו בדרום אלג'יריה ובעמק מזאב, ביישובים כגון העיירה גרדאיה שמצויה בחלקו הצפוני של מדבר הסהרה. קהילות אלה נכנסו תחת שליטה צרפתית ישירה במחצית השנייה של המאה ה-19, מאוחר יותר משאר קהילות אלג'יריה.

רוב היהודים חיו בתנאים מבודדים בשכונות מסוגרות בתוך המרכזים העירוניים האלג'יראים הגדולים. כ-80% מהם השתייכו למעמד הפועלים העני, וכ-70% קיבלו סיוע ממוסדות הסעד הצרפתיים והיהודיים. המגע בינם לבין האוכלוסייה הצרפתית והאירופית בקולוניה הוגבל בעיקר לשעות העבודה, דבר שפגע והאט את תהליך האקולטורציה שלהם בחברה ובתרבות הצרפתית. כראיה לכך, מספר נישואי התערובת בין יהודים לאירופים שהתקיימו בעשור האחרון של המאה ה-19 עמד על 109 בלבד.

גילויים של היהודים האלג'יראים ב-1830 יצר בלבול בקרב הצרפתים שהתלבטו לאיזו קבוצה תרבותית ואתנית יש לשייכם. מצד אחד, קשה היה להבחין בין היהודים למוסלמים, שכן היהודים חלקו מאפיינים תרבותיים רבים עם שכניהם. הם דיברו בשפה הערבית יהודית שנשמעה באוזני הצרפתים כניב של השפה הערבית, לבשו את הבגדים הערביים המסורתיים, ואף חלקו עם שכניהם מקצת מטקסיהם הפולחניים המקומיים. מצד אחר, בניגוד לזרות המוסלמית, הצרפתים הגיעו לאלג'יריה עם ידע מוקדם אודות היהודים אותם הכירו ממרחב המטרופולין.

הזדהות יהודי אלג'יריה עם צרפת

שני הגופים המרכזיים של ההנהגה היהודית האלג'יראית היו מוסד הקונסיסטוריה ומוסד הרבנים הראשיים האזוריים. בצמרת סניפי הקונסיסטוריה שפעלו באלג'יר עמדו בעיקר יהודים מקומיים, בעלי תפקידים חילוניים, שרבים מהם השתייכו לאליטה היהודית המסחרית שפעלה בקולוניה עוד בימי השלטון העות'מאני.

הרבנים הראשיים לעומת זאת, היו ברובם יהודים צרפתים שהגיעו מן המטרופולין והשתייכו לאליטה היהודית צרפתית. בין שני הגופים הללו נערך עימות מתמשך מאז 1870, כאשר אחת הסוגיות שהפרידה ביניהם הייתה השאלה כיצד ובאיזו מידה על היהודים לאמץ את התרבות הצרפתית וסמלי הלאום הצרפתי. הרבנים הראשיים הביעו לרוב עמדה הקוראת לרוב ליהודי אלג'יר להביע את נאמנותם המוחלטת ללאום הצרפתי, לאמץ את השפה הצרפתית ולקבל את כל חובותיהם וזכויותיהם של אזרחי צרפת. הם טענו בנוסף כי היהודים מסוגלים לאמץ את ערכיה התרבותיים של צרפת מבלי לוותר על אורח חייהם הדתי.

לעומת הרבנים הראשיים, ראשי הקונסיסטוריה באלג'יר החזיקו בעמדה בדלנית יותר, וטענו כי היהודים משתייכים לקהילה ייחודית ונפרדת. כתוצאה מכך הם ביקשו לשמר את מוסדותיה הקהילתיים המסורתיים של הקהילה היהודית, ובראשם את מערכת החינוך. בהתאם לכך הם התנגדו, החל משנות ה-70 של המאה ה-19, לדרישה הצרפתית לשלב את היהודים בבתי ספר היסודיים הרפובליקניים. התנגדות זו זכתה להצלחה, כפי שמעידה העובדה כי בשנת 1900 רק כרבע מיהודי אלג'יר היו לבוגרי מערכת החינוך הצרפתית. גישתם הבדלנית של ראשי הקונסיסטוריה נתפסה בצורה חיובית על ידי אנשי המנהל הקולוניאלי, היות שהיא אפשרה ליהודים לשמור על קשריהם התרבותיים והכלכליים עם החברה הילידית המוסלמית. כתוצאה מכך יכלו הצרפתים לעשות שימוש בחברי האליטה המסחרית והפוליטית היהודית כמתווכים בינם לבין המוסלמים. שיתוף פעולה זה אפשר גם לראשי הקונסיסטוריה להאיץ באנשי המנהל לפתח את התשתיות החברתיות והטכנולוגיות בתוך השכונות היהודיות באלג'יריה. כך קמו מפעלי הכשרה מקצועית וטכנולוגית שקידמו, באופן הדרגתי, את תהליך האקולטורציה של היהודים בתרבות ובחברה הצרפתית. ■

בסוד שיח

כשם שפרצופיהם שונים
כך דעותיהם שונות

עריכה גרפית - גיל ויין

נשמח לקבל תגובות והערות מהקוראים
בדוא"ל: besod@013net.net